

ढोरपाटन समुदायमा बसाइँसराइले पारेका सामाजिक,
आर्थिक प्रभावको सामाजशास्त्रीय अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजशास्त्र संकाय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस
अर्न्तगत स्नातकोत्तर तह सामाजशास्त्र विषयको चौथो सेमेस्टरको
आवश्यकता परिपूर्तिको लागि तयार पारिएको
शोधपत्र

शोधकर्ता

ओम प्रकाश सिर्पाली

कक्षा रोल नं. : ३४/०७५

परीक्षा रोल नं. : ४८३८७९/०७८

त्रि.वि.दर्ता नं. : ६-२-५३-५८-२०१२

सामाजशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

२०७९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
TRIBHUVAN UNIVERSITY

पृथ्वीनारायण क्याम्पस PRITHVI NARAYAN CAMPUS

520142
520143
520389
523462
526837
527440
531944

पत्र संख्या :
चलानी नं. :

(..... समाजशास्त्र विभाग)

भीमकाली पाटन, पोखरा, नेपाल
Bhimkali Patan, Pokhara, Nepal

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, मानविकी तथा समाजशास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह चौथो सेमेष्टरको आवश्यकता परिपूर्तिको लागि शोधकर्ता छात्र ओम प्रकाश सिर्पालीद्वारा “ढोरपाटन समुदायमा बसाइँसराइले पारेका सामाजिक, आर्थिक प्रभावको सामाजशास्त्रीय अध्ययन” शीर्षकमा तयार पारिएको शोधपत्र मेरो प्रत्यक्ष सुपरिवेक्षण र निर्देशनमा तयार पारिएको हो । उक्त शोधपत्रलाई आवश्यक मुल्याङ्कनको लागि मुल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

.....
शोध निर्देशक

अञ्चला चौधरी

सामाजशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मिति: २०७९/१०/१३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
TRIBHUVAN UNIVERSITY

520142
520143
520389
523462
526837
527440
531944

पृथ्वीनारायण क्याम्पस PRITHVI NARAYAN CAMPUS

पत्र संख्या :
चलानी नं. :

समाजशास्त्र विभाग
(.....)

भीमकाली पाटन, पोखरा, नेपाल
Bhimkali Patan, Pokhara, Nepal

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय पृथ्वीनारायण क्याम्पस, मानविकी तथा समाजशास्त्र संकाय, विषयमा स्नातकोत्तर तह चौथो सेमेष्टरको आवश्यकता परिपूर्तिको लागि शोधकर्ता छात्र ओम प्रकाश सिर्पालीद्वारा यस विभागमा प्रस्तुत “ढोरपाटन समुदायमा बसाइँसराइले पारेका सामाजिक, आर्थिक प्रभावको सामाजशास्त्रीय अध्ययन” शीर्षकमा तयार पारिएको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ।

मूल्याङ्कन समिति

.....
अञ्जला चौधरी
शोध निर्देशक
समाजशास्त्र विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

.....
रामचन्द्र बराल (पिएचडी)
बाह्य परिक्षक
समाजशास्त्र विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

.....
शिव बहादुर थापा
विभागीय प्रमुख
सामाजशास्त्र विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा
मिति: २०७९/१०/२३
6th February, 2023

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस मानविकी तथा समाजशास्त्र सङ्काय, अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर चौथो सेमेष्टर अन्तर्गत शोधपत्रको आवश्यकता परिपूर्तिको लागि “ढोरपाटन समुदायमा बसाइँसराइले पारेका सामाजिक, आर्थिक प्रभावको सामाजशास्त्रीय अध्ययन” शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार गरिएको छ। ढोरपाटन नगरपालिका फाँट बजारमा केन्द्रित रहेर बसाइँसराइले पारेको सामाजिक आर्थिक प्रभावमा आधारित भएर अध्ययन गरिएको छ। यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आफ्नो कार्य व्यस्तताको बाबजुत पनि आवश्यक समय प्रदान गर्दै अध्ययनको लागि राय सुझाव तथा हौसला प्रदान गर्नुहुने शोधनिर्देशक तथा सुपरिवेक्षक आदरणीय गुरु अन्वला चौधरीज्यु प्रति विशेष आभार प्रकट गर्दछु। सर्वप्रथम, यस शोधपत्रको विषय छनौट गर्न एवम् प्रस्ताव तयार पार्न सहयोग गरी शोधपत्र तयार गर्न उत्प्रेरीत गरी विषेश सहयोग गर्नुहुने पूर्व विभागीय प्रमुख प्रा.डा.विश्वकल्याण पराजुली ज्यू वर्तमान विभागीय प्रमुख शिव बहादुर थापाप्रति विशेष कृतज्ञता प्रकट गर्दछु। समाजशास्त्र संकायका आदरणीय गुरुहरु रामचन्द्र वराल शिवजी गुरुड, र श्रीधर पोखरेलप्रति हृदयदेखि नै धन्यवाद व्यक्त गर्दछु।

शोध अध्ययनको सिलसिलामा आफ्ना अमूल्य समय दिई मेरा प्रश्नहरुको जवाफ दिनुभई शोध अध्ययनलाई पूर्णता प्रदान गर्नुहुने उत्तरदाताहरुप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु। साथै तथ्याङ्क संकलनकै लागि सहयोग गर्नुहुने स्थानीय समाजसेवी टङ्कप्रसाद पौडेल लगायत स्थानीय जनप्रतिनिधी र कर्मचारीहरु पनि धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ। शोध अध्ययनको लागि आवश्यक पाठ्यसामग्री उपलब्ध गराउने पृथ्वीनारायण क्याम्पस स्थित क्षेत्रीय पुस्तकालयका सम्पूर्ण कर्मचारी ज्यूहरु लाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु। यस शोधपत्र तयारको लागी समय उपलब्ध गराई रचनात्मक सहयोग प्रदान गर्नुहुने श्रीमती गरीमा हर्मेल्, बुबा काजीमान बि.क., आमा अमृता बि.क. दिदि केसमाया बि क, दाजु सेरबहादुर बि.क., भाइ मोहन बि.क. प्रति अति नै आभारी छु, कृतज्ञ छु।

अन्त्यमा यस शोध पत्रलाई कम्प्युटर प्रिण्टिङ र व्याण्डिङमा सहयोग पुऱ्याउने क्वीक कम्प्युटर सर्भिस, पोखरा १, बगरलाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछु। साथै प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण महानुभावहरु प्रति पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु।

मिति २०७९/१०/१०

ओम प्रकाश सिर्पाली

शोधसार

मानव इतिहासको सुरुमा बसाइँसराइ खानाको खोजी गर्न र सुरक्षाको लागि नयाँ ठाउँमा जाने प्रचलनबाट भएको थियो । बसाइँसराइ मानव जीवनको आरम्भदेखि भएको र अहिलेसम्म चलेको छ । आहराको खोजी, बासकोलागि र बच्नका लागि बसाइँसराइ गर्न मानव विवश थिए भने अहिले पनि अहिले खाना, नाना र छानाका लागि बढी बसाँसराइ हुने गरेको छ । त्यसैले मानव इतिहास बसाइँसराइको इतिहाससँग सम्बन्धित छ ।

ढोरपाटन नगरपालिका फाँट बजारमा विभिन्न उद्देश्यले स्थायी रूपमा बसाइँसरी आएका कुल ६२ घर धुरीलाई उद्देश्यमूलक नमुना छनोट गरी अध्ययन गरिएको छ । मानिसहरु बसाइँसराइ गरी आउनुको मुख्य कारण गुणस्तरीय शिक्षा तथा यातायातको बाह्रमहिना सहजताको लागि कुल घरधुरीको ४८.४८ प्रतिशत बसाइँसराइ गरेको पाइन्छ । ग्रामीण भेगको केन्द्र भएकोले व्यापार व्यवसाय रोजगारमा सहजता, पैसाले सामान्यतया आफ्नो आधारभूत मागहरु सहज किन्न पाइने, आफ्नो नातेदार आफन्त तथा जन्मस्थलबाट नजिकको दुरीमा बसाइँसराइले दुख सुखमा पारस्परिक सहयोग र सदभाव हुने भएका कारण बसाइँसराइ बढेको छ । विभिन्न जातजातिहरुमध्ये ब्राम्हण जातिको सबै भन्दा बढि २५ प्रतिशत रहेको छ । सामान्य दैनिक उपभोग्य वस्तुको खरिद बिक्रीदेखि लिएर सम्पूर्ण होलसेल तथा खुद्रा समानको नगदकारोबारद्वारा लेनदेनको केन्द्र भएको कारण ग्रामीण भेगको मानिसहरु विभिन्न सेवा सुविधाको उपभोगको लागि यस ठाउँमा आउने क्रम बढेको छ जसले गर्दा जग्गाको मूल्य पनि महङ्गीन पुगेको छ ।

बसाइँसराइको प्रभावले सक्रिय जनसंख्याको वृद्धि स्रोतसाधनको अधिकतम परिचालनले सकारात्मक प्रतिस्पर्धामा वृद्धि भइ विभिन्न क्रियाकलावको गुणस्तरीयतामा वृद्धिका साथै मिश्रित बसाइँ हुँदा सामाजिक विभेदको घटेको भएको पाइन्छ । सामाजिक तथा धार्मिक सहभागितामा आधुनिकताको प्रभाव बढेको छ । जनसाङ्ख्यिकी प्रभावले निश्चित ठाउँमा अधिक चाप तथा शान्ति सुरक्षमा खलबल, अस्तव्यस्त प्रतिस्पर्धाले मनोबैज्ञानिक वितृष्णता अब्यवस्थित मूल्य वृद्धि, सामाजिक अपराध, महामारी रोगहरुबाट ग्रसितसाथै सामाजिक तथा सांस्कृतिक सहिष्णुतामा अवरोध स्थिर संगठनात्मक संरचनाको आभाव हुनु, तीव्र रूपमा बढ्दै गएको सहरीकरणलाई व्यवस्थित गर्न नसकिनु, बसाइँ-सराइ, आप्रवासन र विकासबीच समन्वयात्मक रूपमा कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्न नसक्नु जस्ता समस्या यस क्षेत्रमा रहेका छन् । आन्तरिक बसाइँ-सराइ उच्च रहेको निश्चित सिमा भित्र राखी देशको जनसंख्यालाई आवश्यकपर्ने शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारीको समुचित व्यवस्था मिलाउनको साथै यसबाट आर्थिक उत्पादन र वितरणमा प्रत्यक्ष प्रभाव पर्न नदिन जनसंख्या तथा बसाइँ-सराइलाई अन्तरसम्बन्धित विषयको रूपमा व्यवस्थापन गर्नु अपरिहार्य छ ।

विषयसूचि

सिफारिस पत्र	ii
स्वीकृति पत्र	iii
कृतज्ञताज्ञापन	iii
शोधसार	iv
विषयसूचि	v
तालिका सूचि	viii
चित्र सूचि	ix
संक्षिप्त रूप	x
	पेज
अध्याय एक: परिचय	१-८
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	२
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	७
१.४ अध्ययनको महत्व	७
१.५ अध्ययनको सीमा	८
१.६ अध्ययनको सङ्गठन	८
अध्याय दुई : पूर्व अध्ययनको समीक्षा	९-२२
२.१ अवधारणात्मक समीक्षा	९
२.२ सैद्धान्तिक मीक्षा	१५
२.३ व्यवहारिक समीक्षा	१७
२.४ साहित्यिक समीक्षाको निष्कर्ष	२१
२.५ अध्ययनको अवधारणागत खाँका	२२

अध्याय तीन : अध्ययन विधि	२३-२५
३.१ अनुसन्धानको ढाँचा	२३
३.२ अध्ययनको समग्रता र नमूना छनोट	२३
३.३ तथ्याङ्क सङ्कलनका विधि	२४
३.४ तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण	२५
अध्याय चार : तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण	२६-४१
४.१ जनसाङ्खिक विवरण	२६
४.१.१ बसाइँसइरी आउनेहरुको स्थानगत वर्गीकरण	२६
४.१.२ उत्तरदाताको पारिवारिक आकार	२७
४.१.३ जातजाति तथा धार्मिक वर्गीकरण	२८
४.१.४ परिवारमुलीको पेशागत तथा शैक्षिक विवरण	३०
४.१.५ घरमुली, परिवारको लैङ्गिक तथा उमेरगत विवरण	३१
४.१.६ परिवारको शैक्षिक तथा पेशागत वर्गीकरण	३३
४.२ बसाइँसराइको कारण	३४
४.३ बसाइँसराइलाई आकर्षण गर्ने तत्वहरु	३८
अध्याय पाँच : सामाजिक तथा आर्थिक प्रभाव	४२-५२
५.१ सामाजिक प्रभाव	४२
५.१.२ सवारी साधन तथा अतिरिक्त क्रियाकलापमा परेको प्रभाव	४३
५.१.३ वैवाहिक सम्बन्ध एवं जेष्ठ नागरिकमा परेको प्रभाव	४४
५.१.४ स्वास्थ्य तथा सार्वजनिक अन्तरक्रियामा पारेको प्रभाव	४५
५.१.५ कपडा किन्ने प्रचलनमा परेको प्रभाव	४७
५.२ आर्थिक प्रभाव	४७
५.२.१ ऋण लिने चलन तथा बैकल्पिक आम्दानीको स्रोत	४८
५.२.२ आम्दानीको मुख्य स्रोत र खर्च	४९
५.२.३ जनसाङ्खिक प्रभाव	५१

अध्याय छ : सारांश र निष्कर्ष	५३-५९
६.१ सारांश	५३
६.२ निष्कर्ष	५६
६.३ सुभाव	५९
सन्दर्भ सामग्रीसूची	
अनुसूची	

तालिकाको सूची

तालिका न.	पेज	
४.१	बसाइँसरी आउनेहरुको स्थानगत वर्गीकरण	२६
४.२	पारिवारिक आकार	२८
४.३	जातजाति तथा धार्मिक वर्गीकरण	२९
४.४	परिवारमुलीको पेशागत तथा शैक्षिक विवरण	३०
४.५	घरमुली, परिवारको लैङ्गिक तथा उमेरगत वर्गीकरण	३२
४.६	परिवारको शैक्षिक तथा पेशागत वर्गीकरण	३३
४.७	बसाइँसराइको कारणहरु	३५
५.१	सवारी साधन तथा अतिरिक्त क्रियाकलापमा परेको प्रभाव	४३
५.२	वैवाहिक सम्बन्ध प्रणाली तथा जेष्ठ नागरिकमा परेको प्रभाव	४४
५.३	स्वास्थ्य एवं सार्वजनिक अन्तरक्रियामा पारेको प्रभाव	४६
५.४	बसाइँसराइ र लत्ताकपडा किन्ने प्रचलनमा परेको प्रभाव	४७
५.५	ऋण लिने चलन तथा बैकल्पिक आम्दानीको स्रोत	४८
५.६	आम्दानीको मुख्य स्रोत र खर्च	५०
५.७	जनसाङ्खिक प्रभाव	५१

चित्रको सुची

चित्र नं.	पेज नं.
१.१ बसाइँसराइसँगको पारस्परिक सम्बन्ध	५
२.१ अबधारणागत खाँका	२२
६.१ बसाइँसराइका कारक तत्वहरु	५७

संक्षिप्त रूप

आइएलओ	अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठन
आ.व.	आर्थिक वर्ष
गा. पा.	गाँउपालीका
गा.वि.स.	गाँउ बिकास समिति
ढो.न.पा.	ढोरपाटन नगरपालिका
न.पा.	नगरपालिका
रा.श्र.प्र	राष्ट्रिय श्रम प्रतिष्ठान नेपाल
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय